

מבני חיל לבני אור: התפתחות תורת השריון של צה"ל

כבר עם פרוץ מלחמת העצמאות, והפיכתם של ה"הגנה" האצ"ל והלח"מ ממיליציות מחתרניות לצבא מודרני, התברר הצורך הדחוף להכשיר לוחמי שריון שיוכלו לתפעל את מעט הטנקים שהחלו להגיע בדרכים-לא-דרכים לצבא שזה עתה נולד. הצורך הזה הביא לכך שזמן רב לפני שהחייל הבריטי האחרון עזב את הארץ, ואף לפני הקמת גדוד השריון הראשון בצה"ל, הוחלט בפגישה שהתקיימה ב־18 במרס 1948 בין יצחק שדה מפקד הפלמ"ח ובין יצחק רבין, מפקד גזרת ירושלים במטה הפלמ"ח על הקמת בית-ספר לשריון בנתניה שנקרא בסיס הדרכה 11.¹ באביב 1948, כאשר התנהלו ברחבי הארץ קרבות עזים בין ערביי ארץ-ישראל ובין ארגוני המחתרת היהודיים עבר בסיס הדרכה 11 מנתניה למחנה תל ליטווינסקי - תל השומר. כשפלטו צבאות ערב לישראל מיד לאחר הכרזת המדינה ב־14 במאי נפסקו ההדרכה וההוראה בבסיס. מפה ומשם נאספו אט אט מעט הטנקים שקובצו אליו: טנקים שהוברחו מעבר לים (טנקי שרמן אמריקניים שנרכשו באיטליה וטנקי הוצ'קיס H-39 שנרכשו מאוחר יותר בצרפת); טנקים שנתפסו שלל בשדות הקרב נגד הסורים בצפון (שלושה טנקי רנו 35 צרפתיים); טנקים שהושלכו על-ידי הצבא הבריטי בעת עזיבתו את הארץ (שני טנקי שרמן שדורדרו אל תחתית נחל אורן שבכרמל) או הגיעו בדרכים כאלה ואחרות מן הבריטים (שני טנקי קרומוול שגנבו חיילים בריטים שערקו והצטרפו לשורות ה"הגנה"). כל אלה הועברו לידי הצבא החדש שהוקם יש מאין. הטנקים האלה, יחד עם כמה משוריינים מאולתרים, חולקו בין שבע הפלוגות של גדוד 82, גדוד השריון הראשון בצה"ל, שממנו צמחה לאחר מכן חטיבה 8 - החטיבה המשורינית הראשונה בפיקודו של "הזקן" יצחק שדה, מפקדו המיתולוגי של הפלמ"ח.² עוד בעיצומם של הקרבות, במהלך קיץ 1948, הכין שדה תוכניות כיצד יהפכו מפקדי החטיבה לאחר שיסתיימו הקרבות לסגל ההדרכה של בית-הספר

1 עמיעד ברזנר, **ניצני השריון**, מערכות ומשרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל-אביב, 1995, עמ' 107-101.

2 שם, עמ' 106.

לשריון, ומחזורים חדשים ילמדו מפייהם את תורת השריון. שנה שלמה עברה עד שהתממשו התוכניות האלה.

לאחר שהסתיימה המלחמה חזר אט אט הצבא הצעיר למתכונת של התארגנות ואימונים. כבר בתחילת 1949 נפתח קורס א', שבו ניסו להכשיר לוחמים במקצועות השריון, ובכללם תותחנות וקשר. ואולם, הקורס לא הצליח למלא את ייעודו מכיוון שלחניכים לא הייתה אפשרות להתאמן על טנקים שהיו פזורים עדיין בשדות הקרב של מלחמת העצמאות, והם נאלצו להסתפק בתחליף: משוריינים.³

בספטמבר 1949 הוחלט לקדם את תחום ההדרכה, ולשם כך הוקם במחנה רמלה מרכז אימונים ותגבורות לחיל השריון, שלימים נהפך לבה"ד 5 ולבית-הספר לשריון. ב-1954 עבר בית-הספר לבסיס ג'וליס (מחנה עמנואל). היה זה המעבר הרביעי של בסיס ההדרכה של השריון בתוך כחמש שנים. הפעם, הוא נשאר במקומו תקופה ארוכה מאוד - למעלה מ-30 שנים.⁴

במהלך מלחמת סיני הופסקו האימונים בבית-הספר לשריון, ומרבית אנשי סגל הפיקוד והמדריכים השתתפו בלחימה בשני כוחות עיקריים. הכוח הראשון היה של מפקדי וצוערי קורס קציני שריון שסופח לחטיבה 37; הכוח הזה ספג אבדות כבדות בלחימה בגזרת אום כתף והושמד כמעט לחלוטין. הכוח השני, בסדר גודל פלוגתי, סופח לחטיבה 11, והוביל את ההתקדמות ואת כיבוש רצועת עזה.⁵

בשנים שלאחר מלחמת סיני - שבה הוכחה חשיבותו הרבה של השריון כחלק מרכזי בכוח האש והתמרון של צה"ל המיועד להשיג הכרעה מהירה במקרה של עימות צבאי תוך העברת הלחימה לשטח האויב - הורחב בית-הספר וקיבל מעמד של חטיבה, שנקראה עוצבת בני חיל (חטיבה 454). בחטיבה הזאת

3 צה"ל בחילו: אנציקלופדיה לצבא ולבטחון, כרך 7 - חיל השריון, רביבים הוצאה לאור וספריית מעריב, מאת אריה חשביה, תל-אביב 1981, עמ' 29.

4 מתוך יד לשריון, חטיבת בני חיל - חטיבה 454.

5 חיל החינוך, עוצבת "בני אור" חוברת הדרכה לצעדת השריון ה-25 - מורשת חטיבה 8,460, באפריל 2015.

שולבו המפקדים והחניכים של בית־הספר לשריון שבו הם עברו את מסלול הלוחם בחיל ואת הכשרת הצמ"פ (צוות, מחלקה ופלוגה) שאותה מקבל כל לוחם שריון בדרך לסיכת הלוחם הכסופה של הטנק עם תום ההכשרה.

בבסיס ג'וליס הוכשרו דורות של לוחמי שריון. בית־הספר לשריון נותר בו עד 1985. באותה השנה, בשל מחסור בשטחי אש, עבר בית־הספר לבסיס סיירים.

במהלך שנות ה־60 הופנמו הלקחים ממלחמת סיני בנוגע לחשיבות הגדולה של השריון כחיל המכריע בין חילות היבשה. בעקבות זאת נקלטו בצה"ל טנקים מודרניים יחסית, ובהם: הצנטוריון שוט ב־1962, ושנתיים לאחר מכן נקלט הפטון M-48 שנקרא בעברית מג"ח (מרכבות גיבורי החיל). שני סוגי הטנקים נהפכו לטנקי הכשרות לשריונאים שעברו באמצעותם את מסלול הכשרתם ללוחמים.

בית־הספר לשריון היה כור ההיתוך שבו עוצבו החיילים ושובו נוצר הממשק החיוני כל־כך שבין הלוחם ובין כלי המלחמה, שילוב שהוכיח שוב ושוב עד כמה נכונה האמרה שלפיה "האדם שבטנק ינצח". בבית־הספר למדו לוחמי השריון להכיר את הכלים, להשתמש בהם, ולהפוך אותם ביום פקודה לגורם המכריע בדרך לניצחון.

במלחמת ששת הימים, בדומה למלחמת סיני, פורק בית־הספר לשריון, ולוחמיו פוזרו בין כוחות לוחמים אחרים. 38 טנקי צנטוריון, וכן צוותים של סגל בית־הספר וחלק מאנשי המנהלה, סופחו לאוגדתו של האלוף אריאל שרון. גדוד 46, שכלל 47 טנקי מג"ח, הקצה כוחות לחטיבת הצנחנים הסדירה שתפקידה היה לאגף מדרום את האויב המצרי בגזרת רפיח ולהגיע מעורפו. מבין 47 הטנקים אוישו רק 21 בצוותים של בית־הספר לשריון. צוותים בודדים נשלחו גם לגדוד 63 בפיקודו של סא"ל נתקה ניר בחטיבה 14 שבפיקודו של אל"ם מרדכי (מוטק'ה) ציפורי. הצוותים לחמו לכיבוש מתחם אום כתף. הם הפעילו את טנקי הצנטוריון שאותם הכירו מן הקורסים בבית־הספר לשריון.⁶ במהלך הלחימה השמידו הטנקים של נתקה ניר את שריון האויב בקרב שריון

6 שייקה גביש, **סדין אדום**, כנרת, זמורה ביתן, תל־אביב, 2016, עמ' 179.

לילי. הלוחמים ניהלו את האש ללא ציוד לראיית לילה. הם הפעילו את זרקורי הטנקים ופגעו במטרותיהם בזו אחר זו - בדיוק כפי שלמדו ולימדו קודם לכן בבית־הספר לשריון שממנו גויסו כמה שבועות קודם לכן.⁷

כל הכוחות של החטיבה הוכיחו מבחינה מקצועית כי רמת הלחימה שלהם מצדיקה את הצבתם ככוחות מאומנים ויעילים מאוד העשויים להכריע כל קרב יבשה. במסגרת הלקחים המבצעיים שהופקו ממלחמת ששת הימים פרסמה מפקדת גיסות השריון ב־1970 פקודת ארגון חדשה לשעת חירום, שלפיה בעתיד לא יפורק בית־הספר לשריון בעת מלחמה וכוחותיו יפוזרו בין הגזרות השונות, אלא כוחותיו יילחמו כחטיבה אחת שתתבסס על צוות החניכים והמדריכים שבבית־הספר באותה עת. החטיבה הזאת תילחם עם הטנקים המשמשים אותה לאימונים.

בעקבות פקודת הארגון החדשה הוקמה בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים חטיבה חדשה - בני אור, חטיבה 460 - מתוך סגל הקורסים הפיקודיים של בית־הספר (קורס מפקדי טנקים וההשלמה של קורס קציני השריון).⁸ החטיבה הייתה מורכבת משלושה גדודים - 71, 196 ו־198. מפקד החטיבה היה אל"ם גבריאיל (גבי) עמיר, והיא התבססה כולה על סגל המפקדים של הקורסים הפיקודיים בתוך בית־הספר לשריון. עמיר נכנס לתפקיד בתחילת 1973 לאחר סיום תפקידו כמפקדה של חטיבה 7. לצד הפיקוד על בית־הספר הוא קיבל מינוי חירום של מח"ט החטיבה החדשה 460. ב־5 באוקטובר 1993 - יממה לפני פרוץ הקרבות - ירדו לסיני מפקדי בית־הספר שנהפכו באחת ממורים וממדריכים ללוחמי שריון, ותחת פיקודו של עמיר השתתפו בקרבות הימים הראשונים של המלחמה. עמיר פיקד על הניסיונות לחלץ את לוחמי המעוזים המכותרים, על הניסיונות להדוף את המצרים, ולוחמיו נטלו חלק בהתקפת הנגד שהתקיימה ב־8 באוקטובר - התקפה שהסתיימה במחיר כבד של אבדות בנפש ובציוד.⁹ גדוד 196 נבנה על בסיס פלוגות מקורס מפקדי

7 אלישיב שמש, בהם יתור מכול, על סוד ההצלחה של צה"ל, מערכות ומשרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל־אביב, 2005, עמ' 176.

8 אתר יד לשריון, חטיבת בני אור - חטיבה 460.

9 עדות גבי עמיר בפני ועדת אגרנט, פרוטוקולי ועדת אגרנט, אתר משרד הביטחון, 23 ביולי 1974, עמ' 3-4.

טנקים ומקורס קצינים, והוא סופח לחטיבות אחרות ולחם בגזרת כבירת ובכיבוש העיר סואץ.

גדוד 198 נבנה אף הוא על בסיס פלוגות מקורס מפקדי טנקים ומקורס הקצינים. הגדוד לחם תחת מפקדת חטיבה 460, והיה אחד הכוחות היחידים ששרדו את הלילה הנורא שבין 6 ל-7 באוקטובר, והמשיכו להילחם כגוף צבאי ולא הושמדו ונכתשו עד דק על-ידי צידי הטנקים החמושים באלפי טילי סאגר. אלוף פיקוד הדרום דאז אלברט מנדלר סיפר שהקשיב לדיווחי מח"ט בני אור גבי עמיר, ואלה היו עבורו מקור התקווה היחיד באותן שעות אפלות.¹⁰ מנדלר, שנהרג כמה ימים לאחר מכן, הכיר היטב את חטיבת בית-הספר לשריון, שאותם כינו בצדק רב לוחמי השריון הקרם של השמנת והדובדבן שבקצפת.¹¹ בהמשך מילא הגדוד חלק מכריע במבצע "אבירי לב" של חציית תעלת סואץ וטיהור הגדה המערבית שלה מיחידות מצריות ומסוללות הטילים. פעילות הגדוד הייתה מן המרכזיות שהובילו להכרעה ולניצחון במלחמה.¹²

גדוד 71 (רשף) נלחם תחת פיקוד חטיבה 7 בקרבות הבלימה ברמת-הגולן, ולקח חלק חשוב בבלימת הדיוויזיות הסוריות שניסו לשטוף את קו המוצבים הדליל שבצפון הרמה. הגדוד הוקם בתוך פחות מ-24 שעות לאחר שהחלה מלחמת יום הכיפורים ב-6 באוקטובר 1973. לוחמי ומפקדיו היו מדריכי בית-הספר לשריון, מדריכי שריון מבסיס האימונים בצאלים וכן קציני שריון מקורס קצינים בבה"ד 1.

בשעות הצהריים ב-6 באוקטובר 1973, עם פרוץ האש, נערך הגדוד עם שתי פלוגות באזור צומת וואסט (האמיר) שברמת-הגולן ופלוגה על ציד הנפט. הגדוד לחם בקרבות הבלימה ברמת-הגולן במסגרת חטיבה 7 בגזרה הצפונית, והשתתף בקרב עמק הבכא ובקרבות באזור הר חרמונית שבהם נפלו סגן מפקד הגדוד רס"ן גדעון ויילר ומפקד הגדוד סא"ל משולם רטס(כרמל) הי"ד ב-9

10 אילן כפיר, אחי גיבורי התעלה - סיפורם של הלוחמים שניצחו את המלחמה, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 2003, עמ' 61.

11 שם.

12 אהוד מיכלסון, "אבירי לב" - גדוד 184, מערכות ומשרד הביטחון - ההוצאה לאור, תל-אביב, 2003, עמ' 57-59.

באוקטובר. בימים שלאחר מכן הפסיק הגדוד להתקיים במסגרת גדודית, ופולוגותיו נלחמו תחת פיקוד חטיבה 7. בהמשך הלחימה קרסו גם המסגרות הפלוגתיות, וטנקי הגדוד המשיכו להילחם יחד עם גדוד 77 של חטיבה 7.

כאשר הלחימה ברמת הגולן נכנסה לשלב מתקפת הנגד והלחימה במובלעת הסורית הוקם הגדוד מחדש והשתתף בקרבות בתוך סוריה - זאת בעיקר על ידי חיילים ומפקדים שחזרו מחו"ל ושובצו לתפקידים בגדוד. בסיום המלחמה הפך לגדוד סדיר בחטיבה 188 שספגה אף היא מכה קשה במלחמה, וגם היא הוקמה מחדש תוך כדי הלחימה.

בעקבות המלחמה, כאשר התברר לראשונה שלבית הספר לשריון יש יכולות לחימה מוכחות, ולאחר הפעלתה לראשונה של חטיבה 460 כחטיבת שריון סדירה ואחודה, וכן בשל הצורך להותיר כוח לוחם רב יותר בקווי המגע, הוחלט להותיר את החטיבה גם בשגרה, והיא הופרדה מנהלתית מיתר החלקים של בית הספר לשריון. לנוכח המסקנה הזאת שתי החטיבות שבהן הוכשרו לוחמי השריון המשיכו להתקיים בשנים שלאחר המלחמה מבחינה מקצועית כבית ספר אחד אך כחטיבות נפרדות. בבית הספר לשריון התקיימו שלבי הטיروנות והמקצועות במסגרת חטיבת בני חיל (454), ואילו בחטיבה 460 התקיימו קורסי המפקדים וקורס הקצינים.

בסוף שנות ה-70 חלו שני שינויים פורצי דרך נוספים בחטיבה. האחד - החל מ-1977 במסגרת הניסיונות לשלב נשים בצה"ל נערך בבית הספר לשריון קורס מדריכות שריון. מאז אותו קורס נהפכו הנשים לחלק מרכזי במערך ההדרכה. תשע מדריכות השריון שסיימו את הקורס הראשון עשו לחילות השדה בצה"ל את מה שעשתה שנים לאחר מכן אליס מילר לקורס הטיס: הן פתחו את השערים בפני שילובן של הנשים בטרטוריות שסומנו בעבר כגבריות לחלוטין.

ב-1979 נקלט בבית הספר לשריון הטנק הישראלי הראשון בצה"ל - המרכבה סימן 1. בדומה להכשרת צוותי הצנטוריון והמג"חים בשני העשורים הקודמים, למדו הצוערים על הטנק החדש שתוכנן במטרה להבטיח הגנה אופטימלית

לאנשי הצוות לצד היותו כלי מלחמה רב עוצמה.

בעקבות חוזה השלום עם מצרים ועם השלמת נסיגת צה"ל מחצי האי סיני הועבר בסיס האימונים של החטיבה מאזור ביר אל-תמדה למחנה קציעות שבנגב. באפריל 1982 הועברה שוב החטיבה לבסיסי קבע בדרום הערבה: מחנה שיזפון ומחנה מגן סיירים על שמו של האלוף קלמן מגן, מפקד חטיבה 14 ומפקד אוגדת סיני במלחמת יום הכיפורים. שני המחנות נבנו על-ידי האמריקנים שהתחייבו להקים בעקבות פינוי בסיסי צה"ל מסיני במסגרת הסכם השלום. בד בבד עם בניית מחנות הקבע החדשים והמעבר אליהם המשיכו להתקיים קורסי ההכשרה הסדירים של מפקדי השריון.

ביוני 1982 - בעיצומה של ההתארגנות לבסיס החדש ובמהלכם השוטף של הקורסים - פרצה מלחמת שלום הגליל. כל הקורסים הפיקודיים הופסקו, וחטיבה 460, בפיקודו של אל"ם חגי כהן, נערכה בשטחי כינוס עורפיים בצפון הכינרת ככוח עתודה פיקודי. בניגוד ליתר יחידות השדה וחיל האוויר שנערכו מראש לקראת הלחימה בלבנון, נערכה החטיבה בחיפזון רב. את דרכה אל היעד שהוצב בפניה - כיבוש העיירה ג'זין שעליה הגן כוח שריון סורי של טנקי T-62 - עשתה החטיבה מאזור צפון הכינרת ועד לג'זין על שרשרות, זאת בשל היעדר מובילי טנקים. הפקודה שניתנה לחטיבה הייתה כיבוש מרחב ג'זין-כפר חונא והתקדמות בציר שבתון עד לכפר עין אל-תינה. ההיערכות לקרב נעשתה ללא מודיעין של ממש וללא תצלומי אוויר עדכניים.

מפקד החטיבה כהן הורה לאחר תצפית מפקדים קצרה לצאת לקרב על הגזרה. החטיבה מילאה במלואה את הפקודה שניתנה לה על אף נתוני הפתיחה הגרועים. עוד במהלך ההתקדמות אל היעדים פוצלה החטיבה, וגדוד 532 הועבר לאוגדה 162 והשתתף בהתקפה על עין זחלתא ועל מנצוריה. שני הגדודים האחרים - זה של קורס מפקדי הטנקים (קמ"ט) וזה של קורס קציני השריון (קק"ש) - המשיכו להתקדם לעבר העיירה ג'זין. ג'זין נכבשה על אף הכוחות הסוריים שהגנו עליה ושהיו מחופרים בשטחים שולטים. בהמשך הלחימה באזור הכפר עין אל-תינה נכנסו שניים מגדודי החטיבה - זה של קורס מפקדי הטנקים וזה של קורס קציני השריון - לקרב דו-צדדי עקוב מדם

שנערך מטווח קצר מאוד. הסיבות לכך היו: טעות בזיהוי, תיאום לא מספיק בין הכוחות, שאחד מהם נכנס לזירת הלחימה בלי שקיבל פקודה לכך, וכן קשיי תקשורת שנבעו מאזורי מיסוך שבהם לא ניתן היה לשמור על קשר בין הכוחות.

בקרב נפלו חמישה מלוחמי גדוד קורס קציני השריון: המג"ד סא"ל חיים (ספי) שאומן, המ"פ סרן אברהם (אבי) גבעתי, וחניכי הקורסים שהיו אנשי צוות הטנק סג"ם דרוו שש, סג"ם אמיר בנימיני וסמל ארו מנדיל. הקרב הסתיים רק לאחר שמ"פ ו', שהוביל את התנועה, זיהה כי הטנק שמולו הוא מסוג מרכבה. הוא שידר מיד לכל הכוחות לחדול מירי, במקביל זינק סג"מ רם אלון, הניצול היחיד והנהג של הטנק שנפגע, ורץ לקראת הטנק היורה, טיפס עליו למרות האש שנורתה אליו ורימון יד שנזרק לעברו והביא להפסקת הירי הדו צדדי.¹³

על אף נתוני הפתיחה הקשים, מחסור במודיעין, במובילים ובהכשרה משמעותית, החטיבה - שהפכה כאמור במהירות רבה מבית-ספר לכוח לוחם - עמדה בכל יעדיה במלחמה. המשימות שהוטלו עליה על-ידי פיקוד הצפון מולאו כולן בהצלחה מלאה. למרות הכאב והאבדות שספגה בקרב עין אל-תינה הצליחה החטיבה להשמיד כוח שריון סורי מבוצר ומוכן לקרב שנהנה מעדיפות טופוגרפית - זאת הודות לאומץ הלב של אנשיה ומיומנותם המקצועית. בזכות המיומנות הזאת התאפשר המעבר ללחימת שריון בשטחים קשים כמעט ללא הכנה - זאת על אף תנאי הפתיחה הגרועים.

בשנות ה-90 נעשו שינויים נוספים במסלול ההכשרה של בית-הספר והחטיבה. ב-1997 החלה תוכנית גדנ"ע שריון המיועדת לתלמידי בתי-ספר התיכוניים. ב-2001 אוחדו ההכשרות של טירוני השריון ושל הוראת מקצועות השריון למסגרת גדודית אחת - גדוד אדם (גדוד 195).

מאז תום מלחמת לבנון הראשונה לא הופעלה החטיבה במסגרת חטיבתית

13 תא"ל חגי כהן, "ללמוד מההצלחות - לחימת חטיבה 460 בשל"ג בראי הזמן שחלף", **מערכות** 444 (אוגוסט 2012), עמ' 65-66; בועז עמידרו, **חדל אש, צה"ל, צה"ל - ירי כוחותינו על כוחותינו, הכאב הבלתי נמנע של "האש הידידותית"**, מודן ומערכות, בן שמן, 2017, עמ' 201.

מלאה. עם פרוץ מבצע "חומת מגן" ב־2001 הופנו גדודי החטיבה 196 ו־198 ללחימה בגזרות קלקיליה ורצועת עזה; גדוד שלח (גדוד 532) הופנה לפעולות ביטחון שוטף ביהודה ושומרון כדי לשחרר כוחות באותה גזרה ללחימה בגזרות אחרות במרחב איו"ש.¹⁴ גם בנובמבר 2012, במהלך מבצע "עמוד ענן", הופנתה החטיבה כמכלול ליעדי לחימה, ואמורה הייתה להשתלב בלחימה כצוות קרב חטיבתי. בסופו של דבר היא לא הופעלה מכיוון שבמסגרת המבצע לא בוצע תמרון קרקעי משמעותי של כוחות השריון.¹⁵ למרות השנים הרבות שחלפו מאז הופעלה החטיבה ככוח לוחם, שמר הכוח כל העת על מוכנותו להפוך בהתרעה קצרה מאוד מבית־ספר לחטיבה לוחמת תוך המרת הידע שילוב הידע הרב שנצבר אצל צוותי ההוראה שבו ללחימה קרבית יעילה של יחידה משוריינת לוחמת.

14 חיל החינוך, 2015.

15 אל"ם (מיל") שאול נגר, "חטיבת ההכשרות - חטיבה מבצעית לוחמת", **שריון - ביטאון עמותת יד לשריון** 46 (נובמבר 2014), עמ' 48; ריאיון עם סרן גל בכר, מפקד פלוגה ר' בגדוד 532, 30 בנובמבר 2015.